

УДК [94:646.4:687.21:394](477.82)«15»(045)
DOI: 10.20535/2307-5244.59.2024.318625

М. Ю. Тарасюк

ORCID: 0000-0003-2107-2073

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

M. Tarasiuk

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

**«КОШУЛЬ МУЖИЦКИХЪ И ЖЕНСКИХЪ»:
НАТІЛЬНИЙ ТА СТЕГНОВИЙ ОДЯГ
ВОЛИНСЬКОГО МІЩАНСТВА ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ
(ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVI ст.)**

*«Koshul Muzhytskykh Y Zhenskykh»: Everyday Attire
Of Volhynian Burghers During The Lithuanian Era
(First Half Of The 16th Cent.)*

Метою статті є реконструкція видів нагрудного та стегового одягу волинських міщан у першій половині XVI ст., включно з характеристикою поширених тоді матеріалів пошиття та оздоблення. Додатково, перевірялося припущення, що міський гардероб мав спільні риси з шляхетським та сільським гардеробом у залежності від матеріального становища волинського містянина. Вперше комплексно описано тканини та види натільного та стегового вбрання волинських міщан литовської доби шляхом залучення накопиченої історіографії з історії одягу та згадок про одяг у рукописних судових актах Волині.

Ключові слова: натільний одяг, костюм, гардероб, міщанство, історія повсякдення, Волинь, Велике князівство Литовське, пізні середньовіччя, XVI ст.

The aim of this article is to reconstruct the chest and thigh clothing of Volhynian burghers during the first half of the 16th century, characterizing the materials used in garment construction and their decorative variations. The study also examines the hypothesis that urban attire incorporated elements from both noble and rural wardrobes, contingent upon the socioeconomic status of Volhynian townspeople. The research employs methodological principles of historicity, relative objectivity, and a microhistorical approach. Specific methods include

source analysis, logical reconstruction, detailed description, comparative analysis, and generalization.

This research represents the first comprehensive examination in Ukrainian historiography of Volhynian burgher fabrics and undergarment types during the Lithuanian era, drawing upon existing historiographical sources and manuscript court records from Volhynia. Conclusion: In the first half of the 16th century, shirts and dresses — sharing a common nomenclature — served as primary undergarments for both men and women in Volhynia. However, lower garments differed by gender: men wore pants, while women utilized plakhtas and fartukhs.

These clothing types were common across Volhynian social strata — townspeople, peasants, and nobility — with socioeconomic status distinguished by imported fabrics, embroidery, velvet decorations, and ornamental attachments that directly influenced a garment's value. Undergarments were crafted from linen, local woolen cloth, or imported textiles, with colored London fabrics being particularly fashionable.

The findings provide enhanced insights into urban attire during the Grand Duchy of Lithuania era, revealing the sartorial interconnections between Volhynian urban, rural, and noble populations.

Keywords: clothes, costume, wardrobe, burghers, history of daily life, Volhynia, Grand Duchy of Lithuania, 16th cent.

Гардероб середньовічної людини віддзеркалював її особисті уподобання та соціальний статус, а шляхом використання імпортованих тканин для пошиття вбрання волиняни демонстрували заможність (Безпалько, В. 2017б, с. 232). Одяг виконував також захисну функцію, рятуючи людину від впливу клімату (Ніколаєва, Т. 1996, с. 5). Всі ці чинники робили одяг невід'ємною частиною повсякденності людей, який зі свого боку повільно піддавався еволюції через кліматичні зміни, або під впливом соціально-політичних процесів.

Реконструкція міського гардеробу обмежена невисоким рівнем репрезентації цього гардеробу в писемних джерелах. У актах ґродських та земських книг пограбування одягу зазвичай пов'язане з селянами й шляхтою, адже міські книги XVI–XVII ст. не збереглися (Білоус, Н. 2021, с. 33). А зображальні джерела стосуються шляхетського або князівського гардеробу зазвичай уже часів Речі Посполитої. І все ж, уміщені час від часу акти про пограбування міщан дають змогу реконструювати та узагальнити поширені варіанти тканин, види хутра для пошиття одягу тощо.

Багато документів за XVI ст. з історії Волині опублікувала ще Київська археографічна комісія для розбору давніх актів при Київському, Волинському та Подільському губернаторі. Проте ці видання майже не стосуються матеріального повсякдення міщан. Значно більше інформації з обраної

проблематики міститься, наприклад, у опублікованій Луцькій замковій книзі 1560–1561 рр. (Мойсієнко, В. & Поліщук, В. 2013), чи збірці документів з історії торгівлі XIV — середини XVII ст. (Кравченко, В. & Яковенко, Н. (уп.), 1990).

Все ж, головними джерелами для вивчення гардеробу міщанства, включно з основним комплексом костюма, є рукописні книги гродських і земських судів Луцького, Кременецького та Володимирського повітів, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, фонди 21–22, 25–28¹, і частка з яких тепер доступна дослідникам онлайн².

Специфіка судових актів змушує історика не лише користуватися методом подокументного аналізу, але й активно застосовувати методи порівняння, зіставлення та узагальнення, адже волинські писарі подавали лише фрагментарний опис волинського гардеробу залежно від ситуації, тому прямих відповідей на запитання дослідника немає (Див. більше: Classen, A. 2017, р. 226). В роботі також дотримано принцип об'єктивізму в його теперішньому розумінні, де історик усвідомлює, що накладає сучасний науковий досвід на вивчення явищ минулого (Вжосек, В. 2011, с. 158), а також концепт історичності, де досліджувані предмети є частиною пізньосередньовічного соціокультурного простору (Колесник, І. 2013, с. 358). Реконструкція одягу зобов'язує авторку використовувати також метод щільного опису, щоб відтворити типові та індивідуальні риси міського гардеробу. До того ж використано метод логічної реконструкції й метод критики, методи індукції та дедукції, науковий, мікроісторичний і міждисциплінарний підходи. Зауважимо, що методологічний апарат авторки подібний до того, що застосовувався до вивчення верхнього вбрання волинян.

Специфіка збережених джерел, розробка методологічного інструментарію для дослідження вбрання далеких епох та наукова свобода дослідника щодо обрання об'єкту дослідження безпосередньо впливали та впливають на кількість та якість історіографічних розвідок. Постановня напряму досліджень з історії повсякденності, включаючи тріаду щодення — одяг, їжа та житло (Коляструк, О. 2009, с. 51) збільшило кількість напрацювань з історії одягу. А монографії, дотичні до історії українського костюма, є основою для наступних напрацювань з цієї проблематики. Зокрема, український історик

¹ Частка цих документів тепер доступна дослідникам онлайн завдяки політиці державної архівної служби України з прискорення оцифрування архівних фондів. Зокрема, див.: 'Кременецький гродський суд, м. Кременець Волинського воєводства,' Ф. 21. Оп. 1. Спр. 1–14. E-Archive. ЦДІАК України. URL: <http://surl.li/mpdwzi> [Accessed 10 December 2023]; 'Луцький гродський суд, м. Луцьк Волинського воєводства,' Ф. 25. Оп. 1. Спр. 7. ЦДІАК України. URL: <http://surl.li/ctkrga> [Accessed 10 December 2023]; 'Луцький земський суд, м. Луцьк Волинського воєводства,' Ф. 26. Оп. 1. Спр. 1. E-Archive. ЦДІАК України. URL: <http://surl.li/mtvesb> [Accessed 10 December 2023].

² На наш погляд, електронний доступ спрощує науковий процес з джерельного пошуку та пришвидшує обробку інформації істориками, незважаючи на зовнішні обставини, серед яких, повномасштабне російське вторгнення на територію України (Tarasiuk, M., 2023).

П. Сас (1989), аналізуючи розвиток середньовічних ремесел, подав детальні приклади з розвитку волинського ткацтва та товарів місцевого виробництва, які було залучено до цієї статті.

Етнографія К. Матейко (1996) сформувала етнографічний словник українського одягу, спираючись на дані XIX–XX ст. А мистецтвознавиця Т. Ніколаєва (1996) на макрорівні коротко оглянула історію українського костюма, подавши загальну характеристику гардеробу пізньосередньовічної та ранньомодерної доби.

З 2000-х рр. українська історіографія поступово наповнюється новими дослідженнями з історії одягу. Варто зауважити про дослідницю Г. Стельмащук (2006; 2017), яка вивчає вбрання волинян на макрорівні. За активними матеріалами тканини, оздобу й варіанти вбрання досліджує історик В. Безпалько (2013; 2017а; 2017б), проте його розвідки присвячені повсякденню селян останньої чверті XVI ст. — першої половини XVII ст., тобто в річпосполитську добу. Незважаючи на це, зауваги дослідника стосовно сільського гардеробу демонструють, що волинські ринки були наповнені яскравими імпортними тканинами, які купували і селяни, й міщани. Одяг річпосполитської доби коротко розглядає також Н. Білоус (2021), аналізуючи тестаменти волинського міщанства.

Враховуючи географічне та політичне становище Волині, яка до Люблінської унії 1569 р. перебувала у складі ВКЛ, залучили дослідження білоруських, литовських та польських дослідників з історії одягу. Так, білоруські дослідниці Г. Бялявіна та Л. Ракава (2007) описали чоловічий білоруський стеговий та нагрудний одяг, який побутував у XV–XVI ст. А стаття литовської вченої М. Матусакайте (2011) коротко оповідає про вбрання литовців протягом XVI–XVIII ст. Праця польської дослідниці моди М. Гутковської-Рихлевської (1968) досі вважається класикою для макрогляду еволюції вбрання, а словник І. Турнау (1999) містить багато термінів про назви одягу, включно з українськими.

Все ж, основний комплекс костюма волинських міщан протягом литовської доби залишається малодослідженою тематикою в українській історіографії. Завдяки накопиченому пласту дотичної історіографії про вбрання волинян та зіставленню цих даних із віднайденими згадками про натільний одяг у актах, на наш погляд, виникне змога значно розширити уявлення дослідників про цю частину гардеробу волинських міщан доби ВКЛ, підсумувавши накопичений матеріал з теми.

У зв'язку з зазначеним, метою цієї розвідки є реконструювати різновиди натільного та стегового одягу волинського міщанства першої половини XVI ст. за активними матеріалами. На додачу в статті також перевіряється припущення, що окремі варіанти натільного та стегового вбрання міщан є подібними до одягу селянства або шляхетства залежно від матеріально-

го становища власника. Задля досягнення мети роботи передбачено такі завдання: I) встановити варіації тканин для пошиття та оздоблення такого вбрання в першій половині XVI ст.; II) описати перелік основного комплексу одягу волинських міщан; III) віднайти чинники, що впливали на вибір вбрання.

Під основним комплексом костюма авторка розуміє класифікацію, яку запропонувала Т. Ніколаєва (1996, с. 19): це верхній одяг, що прилягає до тіла (як-от сорочки), та поясне (стегове) вбрання. На доданок у розгляд включено сукні, які виконували роль верхнього вбрання, проте часом були основою костюма на кшталт «кошуль». Як-от, грицівська міщанка Овдотья поверх сукні вдягала плахту¹.

Варто також зауважити, що натільне верхнє вбрання жінок та чоловіків на Волині у литовську добу часто мало однакову назву, проте різнилося за кроєм. Так, у судових актах сукні, «кошулі» згадуються в гардеробі як жінок, так і чоловіків — власники вказували на їх поділ за гендерною належністю. Наприклад, хупківські міщани Іванець та Конон Степановичі описували серед утраченого майна 1568 р. «кошуль мужицькихъ и женскихъ дванадцать».²

Виготовлення тканин з місцевої пряжі та пошиття одягу для локальних ринків знаходило попит серед волинян. Зокрема, в м. Луцьк цех суконників існував ще у середині XVI ст., а в 1570-х рр. у м. Кременець заснували ткацький цех (Сас, П. 1989, с. 73–75). За зиму один ткач міг зіткати до 50 ліктів добротного полотна (Matushakaitė, М. 2011, р. 59). Одяг також обшивали вишивкою під замовлення, про що свідчить існування, наприклад, ремісників-вишивальниць у ВКЛ (Matushakaitė, М. 2011, р. 60). Проте про варіанти вишивки відомо небагато. Волиняни часто обмежувалися коротким описом кольору, тканини, або виключно назвою вкраденого чи зіпсованого виробу. Наприклад, коли побили дружину кременецького міщанина Бартка, останній згадав про пошкодження одягу жінки лише як про деталь: «и сукню на неи зодрал из горы зопъхнул»³.

Окрім варіанти натільного вбрання, як-от сорочки, міщани могли отримати за найману працю, або платили ними служникам. Так робив володимирський міщанин Василь Капля⁴. Все ж, звісно, це додаткові опції, а звичаєвою практикою було купувати вбрання на торгах і ярмарках, у крамни-

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Київ (Далі — ЦДІАК України). Ф. 22 (Кременецький земський суд, м. Кременець Волинського воєводства). Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 25 (Луцький гродський суд, м. Луцьк Волинського воєводства). оп. 1. Спр. 9. Арк. 225.

³ ЦДІАК України. Ф. 21 (Кременецький гродський суд, м. Кременець Волинського воєводства). Оп. 1. Спр. 14. Арк. 47–47 зв.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 244.

цях. Міщани також могли замовити одяг у майстрів¹, даючи свої тканини. Натомість шляхта й князі часто користувалися послугами власних швачок². Імовірно, з цієї причини волиняни часто мали вдома домоткані тканини або куплені на місцевих торгах. Наприклад, хупківські міщани Оксен з сином Яковом, Грицько Кушнір зберігали в коморі по 30 ліктів простого сукна³. А так зване кужільне сукно у 20 ліктів беріг у себе підданий пана Александра Семашка Євхим Галучич⁴.

Протягом литовської доби майстри виготовляли такі види тканин, як сукняні, напівткані, оксамитні, напівоксамитові, полотняні та інші (Matušakaitė, М. 2011, р. 60), що могли практикувати й на Волині. Зазвичай натільний одяг шили з тонкого полотна з простим переплетінням, імовірно, з конопель чи льону (Ніколаєва, Т. 1996, с. 20, 46; Стельмашук, Г. 2006, с. 100–101). Кужільні тканини були типовими для пошиття нижньої білизни та натільного вбрання протягом литовської доби (Matušakaitė, М. 2011, р. 62). Зокрема, кужільні сорочки часто згадуються у власності волинської шляхти, як-от у пані Федори Єменецької⁵, тож, імовірно, кужіль був у вжитку не лише шляхти й підданих, а й міщан.

Проте містянам були доступні також різні варіанти імпортованих тканин. Ще в кінці XIV ст. володимирські купці привозили тканини з Фландрії, а іноземні торговці — з Пруссії, Туреччини (Кравченко, В. & Яковенко, Н. (уп.), 1990, с. 18–20, 32, 100–102). Наприклад, згідно з уставою для Луцької митної комори 1563 р. найменший шацунок було встановлено для імпортованих «подлейших сукон» — всього 1 пенязь за копу, а по 2 пенязі за копу сукна колтришу мишенського і цвииковського⁶ (ймовірно, тканини німецького походження). У кінці XVI — в XVII ст. у гардеробі волинських міщан згадуються фалендишові сукні, як-от у Христини Русаківни (Білоус, Н. 2021, с. 193). А от шляхта могла дозволити собі фламандські тканини з шовковими вишивками для натільного вбрання (Сас, П. 1989, с. 81), які в цей період не перелічуються у власності волинських міщан. На доданок з опису товарів на возі острозького купця Івана Плєскача 1565 р. дізнаємося, що він привіз з Любліна 6 поставів сукна каразії блакитної, 6 поставів чорного дебського сукна, 4 постави костенського сукна, 3 штуки колєнського полотна, 8 поставів сукна люнського кольорового (Кравченко, В. & Яковенко, Н.

¹ Практика пошиття вбрання у кравців під замовлення існувала здавна у Короні Польській (Див. більше: Gutkowska-Rychlewska, М., 1968, р. 377).

² Зокрема, 1565 р. піддани пана Альбрехта Ласького вкralи у князя Богуша Федоровича Корєцького швачку-татарку Тетяну, яка мала обслуговувати дружину князя, та декількох московських невільників-учнів при цій татарці. Див. дет.: ЦДІАК України. Ф. 26 (Луцький земський суд, м. Луцьк Волинського воєводства). Оп. 1. Спр. 1. Арк. 16.

³ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 224 зв, 225 зв; Як і Аннушка з м. Кременець. Див.: ЦДІАК України. Ф. 21. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 75.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 153 зв.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 231 зв.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 228.

(уп.), 1990, с. 111). В актових матеріалах литовської доби про декотрі види цих тканин для міського одягу майже не згадується, тоді як льонське сукно активно купували волинські міщани, селяни, шляхта.

Льонське, або так зване лондонське сукно (Безпалько, В. 2017b, с. 237), було найпопулярнішим варіантом тканин для волинського вбрання загалом. Наприклад, сукні Іванця та Гринця були виконані з блакитної й червоної льонської тканини¹. Льонську сукню носили крем'янецька міщанка Аннушка², а також торчинські міщани Іван та Філіп, Римарева вдова³, торговий містянин Вакула Дешкович⁴. Зазначимо, що лондонське сукно було завше кольоровим, що, ймовірно, приваблювало потенційних покупців, адже державне регулювання та заборона на яскраві кольори й коштовні тканини з'являться аж на початку XVII ст. (Бялявіна, В. & Ракава, Л. 2007, с. 4). До того часу спробам заможних містян наслідувати модний гардероб нобілітету перешкоджали зазвичай фінансові обставини.

Звісно, лондонське сукно мало градацію якості, товщини. Наприклад, 1503 р., окрім коштовних тканин та речей, великий князь литовський Олександр Ягеллончик подарував царицям Мит Магметовим і їхнім родичам два червоних та два синіх льонських сукна, які мусили бути високого ґатунку (Baliulis, A., ed. 2007, p. 99; Гутковська-Рихлевська, М. 1968, р. 368) свого часу відзначала, що популярність англійським тканинам у першій половині XVI ст. забезпечило виробництво камлоту — легких вовняних тканин (особливо популярних для пошиття суконь), які фарбували в різноманітні яскраві кольори, наслідуючи вигляд дорогих коштовних тканин, проте при цьому вартість камлоту залишалася низькою. Можливо, саме такий тип тканин потрапляв і на волинські ринки.

Високоякіснішим та дорожчим оксамитом зазвичай обшивали окремі частини суконь чи «кошуль», щоб зробити виріб привабливішим. Це особливо характерно для жіночого вбрання. Так, хупківський міщанин Васко Бондар заніс до реєстру вкраденого майна під час набігу князя Богуша Корецького «сукню женську льонську з оксамитом»⁵.

Головним компонентом натільного одягу до XIX ст. була сорочка (Ніколаєва, Т. 1996, с. 19). А Г. Стельмашук відзначає, що сорочок у чоловіків мало бути дві — нижня та верхня, де другу шили з дорожчих, високоякісніших тканин (Стельмашук, Г. 2006, с. 82). Саме верхню сорочку волиняни зазвичай називали «кошулею» (Сас, П. 1989, с. 78), як і білоруси (Бялявіна, В. & Ракава, Л. 2007, с. 109). Хоча І. Турнау (Turnau, I. 1999, р. 96) зазначала, що «кошуля» могла відігравати роль як нижньої білизни, так і повно-

¹ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 203 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 21. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 75.

³ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 218 зв.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 406 зв.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 225 зв.

цінного повсякденного чи робочого одягу. Наприклад, старенька володимирська міщанка Марушка сиділа вдома 1566 р. у довгій «кошулі» з простого полотна¹. Ймовірно, з цих причин у гардеробі волинян могло налічуватися 8 сорочок і більше². Наприклад, у сокольського міщанина Олешка було аж 12 сорочок.

Жіночі сорочки, ймовірно, були довгі, тунікоподібні з суцільнокросними рукавами, або з плечовими вставками, а чоловічі — широкі, тунікоподібні та глухі (Ніколаєва, Т. 1996, с. 38, 46)³. Проте зауваження в актах час від часу про довжину «кошуль» може свідчити про пошиття коротких та довгих варіантів і для чоловіків, і для жінок⁴. Забарвлення сорочок переважно біле, а виготовлення — з місцевого лляного чи конопляного полотна (Стельмащук, Г. 2017, с. 905), що є характерною рисою гардеробу литовської доби (Matuszakaitė, M. 2011, p. 62). Етнографиня К. Матейко (Матейко, К. 1996, с. 36) відзначала, що біле забарвлення сорочок було тривалою українською традицією аж до XIX ст.

Досить промовистим є опис утрачених «кошуль» пані Овсяницької, дружини хупківського урядника, в якій вкрали вишиті й невишиті сорочки: «кошуль вишиваних десять а з беллю вишиваних пять простих невишиваних пять», а також «кошуль долгиых коленскихъ з шолком вишиваних чотыри а не вишиванихъ двѣ»⁵. Окрім інформації про різну довжину та вид тканини, пані зауважила, що «кошулі» вишивали шовком і білими яскравими нитками. Вербський в'ярник пан Станіслав Стапковський володів «кошулями» з кельнського сукна, вишитими чорним шовком⁶. А з реєстру речей, украдених у луцького писаря Федора Русина, відомо про чоловічу «кошулю», пошиту золотою ниткою по тонкому полотні. Сорочка мала широкі рукави й шовковий манжет (Сас, П. 1989). Соціально-матеріальне становище луцького писаря, вербського та хупківського урядників було кращим, ніж у пересічного волинського міщанина, проте сама практика обшиття «кошуль» свідчить про місцеву ткацьку традицію. Вартість «кошуль» різнилася, проте, наприклад, дві «кошулі», обшиті високоякісним оксамитом, вартували 5 кіп лит. грошей⁷. З іншого боку, в пересічного міщанина навряд могла бути «кошуля», обшита золотом і перлами, як, наприклад, у брата пана Івана Пятиколовича Пятигорського⁸, адже такий виріб був дуже дорогим.

Від XV ст. популярність серед жінок і чоловіків завоювали сукні (Turnau, I. 1999, p. 171). Їх також носили діти, як-от двоє дітей торчинських міщан: «двоє

¹ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 399 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 225.

³ Такий тип сорочок характерний і для білорусів (Див. ще: Бялявіна, В. & Ракава, Л., 2007, с. 103).

⁴ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 399 зв.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 224.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 26 зв.

⁷ ЦДІАК України. Ф. 21. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 17 зв.

⁸ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 126 зв.

детей з суконками»¹. Протягом дитинства, можливо, сукні були основним вбранням людини.

Сукнею вважали довгий одяг із довгими рукавами на підкладці, який могли оздобити (Стельмашук, Г. 2017, с. 903). Різновидом сукні був також літник — пошитий з тонких матеріалів легкий варіант сукенки, який траплявся в гардеробі шляхти й заможних міщан (Білоус, Н. 2021, с. 192).

Жіночі та чоловічі сукенки мали різне забарвлення, проте в гардеробі був і білий варіант. Наприклад, білі сукні мав пан Олександр Кошерський у скрині (Мойсієнко, В. & Поліщук, В. 2013, с. 359) бояри Прокоп та Охрим з с. Криголовня², були в любецьких міщан і селян князя Василя Сокольського й княгині Любецької³. Ймовірно, це сукні місцевого пошиття.

Міські сукні часто були різних відтінків блакитного (Сас, П. 1989, с. 79), проте існувало й багато інших кольорів. Мешканець м. Гриців Савко у серпневу неділю вдягнув синю льонську сукню, підперезав її поясом та доповнив калитою, в якій була копа грошей; голову покрив чорною шапкою⁴. А от луцький міщанин Васко Лис мав коричневу сукню: «сукня льонская бурнатная»⁵. Вартість сукні з лондонського сукна 1568 р. могла становити 2 копи лит. грошей⁶.

Мешканці м. Хупків Карп Шноваль і наймит Ждан Пицкович мали жіночу та чоловічу сукні з швебединської тканини⁷, тобто з м. Свободзін (Безпалько, В. 2017b, с. 237), а міський піп був власником двох жіночих суконь з поприяну й льонської тканини: «две сукни женскихъ з оксамитомъ одна льонская другая порприяновая»⁸. Там само в Гринця Кушніра серед жіночих речей було викрадено сукню з оксамитом, а в урядника міста Хупків і його дружини — сукні з влоського (тобто італійського) сукна (Безпалько, В. 2017b, с. 237) та ще одну з коміром: «сукня утерфиновая чорная з брамками, сукня влоска червона»⁹. А от у тестаментях волинських міщан кінця XVI–XVII ст. згадуються також лазурові сукні, як-от у Йовсі Веремейчикові та Вівді Білецької (Білоус, Н. 2021, с. 193).

Оздаба суконь була, здається, модною серед жінок. Вишивка оксамитом, брамки трапляються в гардеробі різних верств. Наприклад, у бояр із Криголовні 1567 р. вкрали жіночі червоні сукні з льонської тканини з оксами-

¹ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 218 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 66–66 зв.

³ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 44.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 22 (Кременецький земський суд, м. Кременець Волинського воєводства). Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11 зв.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 159.

⁶ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 30.

⁷ Як і Прокоп, боярин з Криголовні Луцького повіту. ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 66.

⁸ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 225 зв.

⁹ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 223 зв., 224 зв.

томт¹. Густа вишивка золотими чи срібними нитками, пришиття прикрас на ліфах, орнаментування оксамиту були чи не найважливішим фактором, який впливав на ціну виробу (Gutkowska-Rychlewska, M. 1968, p. 372), тож наявність такої сукні в гардеробі підкреслювала заможність родини.

Важливу групу вбрання також становив стеговий одяг (Ніколаєва, Т. 1996, с. 19). Серед поясного жіночого одягу в актах найчастіше згадуються: плахти, фартухи, спідниці тощо (Стельмашук, Г. 2017, с. 902). Для підперізுவання поясного одягу жінки часто використовували тасьму — тонку смужку плетеної або тканної з вовни чи шовку тканини (Turnau, I. 1999, p. 186). Так, торчинський міщанин Іван придбав на ярмарку 1565 р. п'ять таких тасьм².

Широкого вжитку серед жінок набули поясні плахти, які мали вигляд частково зшитих двох довгих полотнищ, які заправляли за пояс (Сас, П. 1989, с. 78–79). Особливість плахт наступних епох у тому, що полотно з'єднувалося лише на 2/3 довжини виробу (Матейко, К. 1999, с. 59). Проте В. Безпалько влучно зауважує, що актові матеріали майже не дають змоги встановити, чи плахта справді була тим видом убрання, яким ми уявляємо його нині (Безпалько, В. 2017а, с. 200). Все ж, в останню чверть XVI ст. саме плахти були найпопулярнішим варіантом поясного вбрання волинянок (Безпалько, В. 2013, с. 103). Ткали їх з вовняних, шовкових, коштовних ниток (Стельмашук, Г. 2006, с. 96). Плахти були червчаті — «чотири плахты черчатыхъ» — тобто яскраво-червоного відтінку³. Проте дещо пізніше, 1585 р., згадано про «плахту напольчатую» (Безпалько, В. 2013, с. 107), найімовірніше, ткану в поєднанні червоного кольору з синім (Матейко, К. 1999, с. 66). А поверх одягали фартушки (Стельмашук, Г. 2017, с. 903).

Такий виріб згадується в гардеробі селян, міщан, шляхти, що робить його типовим (Безпалько, В. 2013, с. 108).⁴ Наприклад, плахти й сорочки в коморі мав луцький містянин Василь Лукашевич (Мойсієнко, В. & Поліщук, В. 2013, с. 155). Їхня вартість різнилася залежно від матеріалів виконання та кольору, тож, як наводить приклад В. Безпалько за вже річпосполитську добу, вартість плахти могла варіюватися від 8 до 40 лит. грошей, хоча середня згадувана ціна становила 12–15 грошей (Безпалько, В. 2013, с. 103–104).

Дещо рідше трапляються в судових актах згадки про фартухи. Пані Овсяницька, міщанка з Хупкова, володіла різними фартухами з колєнської тканини — вишитими та простими: «фартуховъ колєнскихъ пят шолком вишитых два невишиваных три»⁵. А от мешканка м. Гриців, дружина Мишка Одрини,

¹ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 66–66 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 218 зв.

³ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 208; ЦДІАК. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 66 зв.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 13; ЦДІАК України. Ф. 21. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 62 зв.; ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 66–68 зв.

⁵ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 224.

Овдотья в серпні покрила голову платком та вдягнула сукню, поверх плахту й фартух, які зняли з неї під час пограбування¹. На жаль, в акті немає опису кольорів чи матеріалів, вишивки речей, проте комбінування плахти та фартуха свідчить про міську моду носіння.

Серед чоловіків традиційним стеговим одягом були штани; можливо, дещо притулені полотняні (Матейко, К. 1999, с. 60). Поодинокую є згадка про «шаловары муравского сукна», які носив служебник Жданець з Крем'янецького повіту 1565 р.², тож складно визначити їхню популярність серед волинян і, тим паче, міщан. Про викрадання штанів у міщан інформації обмаль, тож, можливо, цей убір зазвичай не відбирали, щоб не лишати голяка. З іншого боку, незрозуміло, чи завжди чоловіки надягали штани. До прикладу, підданого пана Василя Гулевича, Зінця, в липні побили помічники пана Івана Петровича Колусовського. Тоді з Зінця зняли шапку, пояс, серм'ягу й залишили в сорочці (Мойсієнко, В. & Поліщук, В. 2013, с. 324). Як зазначають В. Бялявіна та Л. Ракава, у білорусів, особливо серед селян, традиція носити штани була непостійною, тож просто вдягали «кошульку» до колін з поясом (Бялявіна, В. & Ракава Л. 2007, с. 103).

І. Турнау вважала, що від XVI ст. терміном «убрання» називали одяг загалом, особливо штани (Turnau, I. 1999, р. 22, 80). Г. Стельмашук ставить дефіс у тлумаченні «штани-убранне» (Стельмашук, Г. 2017, с. 899), як і білоруські дослідники (Бялявіна, В. & Ракава, Л. 2007, с. 110). 1561 р. Масаца Прибитковича з с. Садове Луцького повіту обікрали в Шельвовському лісі; тоді в нього відібрали шапку, серм'ягу, пояс з калитою та убрання, залишивши майже голого: «толко дей ув одной кошули збитого а ледве живого пустили» (Мойсієнко, В. & Поліщук, В. 2013, с. 322). Отже, під убранням справді могли мати на увазі штани.

Блакитне убрання з люнського сукна лежало на возі острозького містянина Івана Плескача (Кравченко, В. & Яковенко, Н. 1990, с. 18–20); люнське убрання також мав Грицько Маскович³. Убрання з муравського сукна, тобто з тканини з моравського регіону Чехії (Безпалько, В. 2017b, с. 237), належало міщанам Іванцю та Конону Степановичам; два люнських убрання — вряднику м. Хупків і його дружині Овсяницькій, а хупківський священник володів шкіряним чеським убранням: «убране муравскихх двое чинкотору»⁴.

1564 р. служебник пана Сенюти стріляв з аркебуза в луцького міщанина Лукаша Кравця, проте куля не зачепила тіло, а лише наскрізь порвала його убрання. Отже, убрання прилягало до тіла нещільно, було вільним, інакше постріл мусив би зачепити міщанина. Не виключено, що в цьому випадку розуміли вбрання як костюм загалом. У тому самому акті зазначено, що

¹ ЦДІАК України. Ф. 22. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11 зв.

² ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 94.

³ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 30.

⁴ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 224 зв. — 225.

вбрання було пошите з тканини простого переплетіння, можливо, з льону, та вовняного сукна: «убране суконное и полотняное»¹. Отже, для пошиття брали, окрім імпорتنих, різні тканини місцевого виробництва. Історик П. Сас припускає, що матеріалами для чоловічих штанів небагатих міщан зазвичай були домоткані тканини низької якості, а в заможних різноманітні тканини було ширшим (Сас, П. 1989, с. 77).

Висновки. Натільне вбрання виконувало роль як нижньої білизни, так і основного костюма. Не менш значущим було стегнове вбрання. Варіація нагрудного та стегового вбрання на практиці могла бути значно більша, проте найчастіше в актах згадувалися сорочки, «кошулі», сукні, літники, плаhti, фартухи, «убранне» і т. д. Стегнове вбрання жінок та чоловіків, порівняно з нагрудним, мало водночас відмінний крій та різну назву, напевно, через різне практичне використання.

Для пошиття натільного та стегового одягу використовували тканини місцевого виробництва різної якості й товщини — кужіль, сукно та полотно, зазвичай, білого кольору, шкіру, проте широкий вжиток здобули універсальні імпорتنі тканини. При цьому декотрі з них, включно з лондонським походженням, були популярні серед усіх верств населення.

Майже всі види натільного й стегового вбрання трапляються як у міщан, так і в селян, шляхти, проте тканини, оздоблення та вишивка такого вбрання віддзеркалювала заможність власника. Волинські міщани намагалися наслідувати моду, обшиваючи сукні оксамитом, «кошулі» — коштовними нитками, проте коштовні перли, золоті нитки були ознакою багатства, зазвичай недоступною пересічному містянину, адже ціна таких речей була високою.

Baliulis, A. (Ed.). 2007. *Lietuvos Metrika. Lithuanian Metrica. Metryka Litewska. Knyga Nr. 6: (1494–1506)*. Vilnius.

Classen, A. 2017. Everyday Life and Culture in the Late Middle Ages: The Evidence of the «Tacuinum Sanitatis»: Historical-Medical and Social-Cultural Aspects. *Mediaevistik*. № 1. P. 225–240. <https://doi.org/10.3726/med.20187.01.08>

Gutkowska-Rychlewska, M. 1968. *Historia ubiorów*. Wrocław — Warszawa.

Matušakaitė, M. 2011. Iš LDK gyventojų aprangos istorijos: XVI–XVIII a. *Gimtasai kraštas*. № 4. P. 58–67.

Tarasiuk, M. 2023. Working With Archives Amid a War: Experience of a Ukrainian PhD Student. *Visible Ukraine*. Available from: <http://surl.li/zawpbj>.

Turnau, I. 1999. *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozaitkackie, skóry, broń i klijnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.* Warszawa.

Безпалько, В. 2013. Селянський і міщанський жіночий одяг на Волині останньої чверті XVI ст.: із практики повсякденного вжитку. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. № 22 (2). С. 103–109.

Безпалько, В. 2017a. До питання вивчення поясного жіночого одягу на Волині другої половини XVI ст. *Старий Луцьк*. Луцьк. С. 200–208.

¹ ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 103 зв.

Безпалько, В. 2017b. Матеріали виготовлення верхнього одягу селян українських селян другої половини XVI–XVII ст. (за актовими джерелами Волині). *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. № 4. С. 232–247.

Білоус, Н. 2021. *За крок до вічності. мешканці міст Волині у світі тестаментів кінця XVI–XVII століть*. Київ.

Бялявіна, В. & Ракава, Л. 2007. *Мужчынскі касцюм на Беларусі*. Мінск.

Коляструк, О. 2009. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. № 15(1). С. 46–56.

Кравченко, В. & Яковенко, Н. (Уп.). 1990. *Торгівля на Україні, XIV — середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина*. Київ.

Матейко, К. 1996. *Українських народний одяг: етнографічний словник*. Київ.

Мойсієнко, В. & Поліщук, В. 2013. *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* Луцьк.

Ніколаєва, Т. 1996. *Історія українського костюма*. Київ.

Сас, П. 1989. *Феодальніе города Украины в конце XV 60-х годах XVI в.* Киев.

Стельмашук, Г. 2006. *Давнє вбрання на Волині*. Луцьк.

Стельмашук, Г. 2017. Вбрання на Волині у XIV–XVIII століттях і побутування окремих його компонентів у селян до середини ХХ ст. Народознавчі зошити. № 4(136). С. 896–913. <https://doi.org/10.15407/nz2017.04.896>

Baliulis, A. (Ed.). 2007. *Lietuvos Metrika. Lithuanian Metrica. Metryka Litewska. Knyga Nr. 6: (1494–1506)*. Vilnius. [in Ukrainian, in Lithuanian].

Classen, A. 2017. Everyday Life and Culture in the Late Middle Ages: The Evidence of the «Tacuinum Sanitatis»: Historical-Medical and Social-Cultural Aspects. *Mediaevistik*. № 1. P. 225–240. <https://doi.org/10.3726/med.20187.01.08> [in English].

Gutkowska-Rychlewska, M. 1968. *Historia ubiorów*. Wrocław — Warszawa. [in Polish].

Matušakaitė, M. 2011. Iš LDK gyventojų aprangos istorijos: XVI–XVIII a. *Gimtasai kraštas*. № 4. P. 58–67. [in Lithuanian].

Tarasiuk, M. 2023, 'Working With Archives Amid a War: Experience of a Ukrainian PhD Student,' *Visible Ukraine*. Available from: <http://surl.li/zawpbj>. [in English].

Turnau, I. 1999, *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i kiejno-ty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.* Warszawa. [in Polish].

Bezpalko, V. 2013, 'Selianskyi i mishchanskyi zhinochoyi odiah na Volyni ost. chverti XVI st.: iz praktyky povsiakdennoho vzhytku (Peasant and Bourgeois Women's Clothing in Volhynia at the End of the 16th Century: From the Practice of Everyday Use). *Novi doslidzhen- nia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini*. S. 103–109. [in Ukrainian].

Bezpalko, V. 2017a. Do pyttannya vyvchennia poiasnoho zhinochoho odiahu na Volyni dru- hoi polovyny XVI st. (Regarding the Study of Women's Belted Clothing in Volhynia in the Second Half of the 16th Century). *Staryi Luts'k*. Luts'k. S. 200–208. [in Ukrainian].

Bezpalko, V. 2017b, 'Materialy vyhotovlennia verkhnoho odiahu ukrainskykh selian druhoi polovyny XVI st. (za aktovymy dzherelamy Volyni) (Materials for the Manufacture of Outer- wear of Ukrainian Peasants in the Second Half of the 16th Century (According to the Sources of Volynia)). *Ukraina Lithuanica*. T. IV. 232–247. [in Ukrainian].

Bilous, N. 2021. *Za krok do Vichnosti. Meshkantsi mist Volyni u svitli testamentiv kintsia XVI–XVII stolit* (One Step to Eternity. Residents of Volhynia Cities in the Light of Testaments of the Late 16th — 17th Centuries), Kyiv: Prostir. [in Ukrainian].

Bjaljavina, V., Rakava, L. 2007. *Mužčunski kascium na Belarusi* (Men's Suit in Belarus). Minsk. [in Belarusian].

Koliastruk, O. 2009. Poniattia povsiakdennosti v suchasni naukovi humanitarystytsi (The Concept of Everyday Life in Modern Scientific Humanitarianism). *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka*. Vol. 15. Ch. 1. S. 46–56. [in Ukrainian].

Kravchenko, V. & Yakovenko, N. (ed.) 1990. *Torhivlia na Ukraini, XIV — seredyna XVII stolittia: Volyn i Naddnyprianshchyna* (Trade in Ukraine, 14th — mid-17th Century: Volyn and the Dnipro Region). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Mateiko, K. 1996. *Ukrainskykh narodnyi odiah: etnografichnyi slovnyk* (Ukrainian Folk Clothes: an Ethnographic Dictionary). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Moisiienko, V. & Polishchuk V. (ed.) 2013. *Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr.* (Lutsk Castle Book of 1560–1561.). Lutsk. [in Ukrainian].

Nikolaieva, T. 1996. *Istoriia ukrainskoho kostiuma* (History of Ukrainian Costume), Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Sas, P. 1989. *Feodalnye goroda Ukrainy v konce XV — 60h godah XVI v.* (Feudal Cities of Ukraine at the End of the 15th — in the 1560s of the 16th Century), Kiev: Naukova dumka. [in Russian].

Stelmashchuk, H. 2006. *Davnie vbrannia na Volyni* (Ancient Clothing in Volhynia). Lutsk: Volynska oblasna drukarnia. [in Ukrainian].

Stelmashchuk, H. 2017. Vbrannia na Volyni u XIV–XVIII stolittiakh i pobutuvannia okremykh yoho komponentiv u selian do seredy ny XX st. (Clothing in Volyn in XIV–XVIII Centuries and Existence of Its Separate Components at Peasants Dress Until the Middle of XX Century). *Narodoznavchi zoshyty*. № 4 (136). S. 896–913. [in Ukrainian].

УДК 94(4)«1500/1600/1700»

DOI: 10.20535/2307-5244.59.2024.318899

С. А. Демчук

ORCID: 0000-0003-3477-1316

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

S. Demchuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv

РЕЛІГІЙНІ СМАКИ: ЯЙЦЯ ПО-ГУГЕНОТСЬКИ ТА «ПРОТЕСТАНТСЬКІ» ГАСТРОНОМІЧНІ НОВАЦІЇ

*Religious Tastes: Eggs à la Huguenotte
and «Protestant» Gastronomic Novelties*

Глибинні перетворення ранньомодерного періоду стимулювали зміни в гастрономічній культурі. Якщо Великі географічні відкриття привнесли нові продукти, то Реформація спонукала переглянути дієтарні обмеження, вжиток елітарних продуктів на кшталт дичини, прянощів і спецій та навіть практику іменування страв. Ця стаття сфокусована на аналізі трьох аспектів змін: структури кулінарних книг, назвотвору страв і використання кулінарної книги для політичної пропаганди у Франції й Англії.